

**В. О. Корнієнко
І. Д. Похило**

**ЕФЕКТИВНІСТЬ
ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА:
КРИТЕРІЇ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

В. О. Корнієнко, І. Д. Похило

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА:
КРИТЕРІЇ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Монографія

Вінниця
ВНТУ
2009

УДК 321.14

К 67

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 10 від 24.05.2007)

Рецензенти:

М. А. Шульга, доктор політичних наук, професор;

О. І. Хома, доктор філософських наук, професор.

Корнієнко В. О. , Похило І. Д.

К 67   Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні : Монографія. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 140 с.

ISBN 978-966-641-307-2

В монографії висвітлені проблеми визначення критеріїв та основних чинників ефективності діяльності політичного лідера, визначено теоретичні та методологічні аспекти діяльності політичного лідера; проаналізовано й узагальнено наукові визначення, концепції політичного лідерства; досліджено механізм та специфіку прийняття рішень політичним лідером з урахуванням їх оптимальності. Показано, що важливу роль з точки зору ефективної діяльності лідера відіграють такі об'єктивні чинники, як: нагальні потреби й інтереси суспільства, електорату, еліти, оточення лідера; формальне становище лідера, легітимація його статусу; форма державного правління, політичний режим; політична і соціально-економічна ситуація в суспільстві; рівень та характеристики політичної свідомості і культури, розвиненість політичної системи.

УДК 321.014

ISBN 978-966-641-307-2

© В. Корнієнко, І. Похило, 2009

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти дослідження політичного лідерства.....	9
Розділ 2. Об'єктивні та суб'єктивні чинники ефективності діяльності політичного лідера	44
Розділ 3. Оптимальність рішення як критерій ефективності діяльності політичного лідера	76
Висновки	118
Література	125

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Інтерес до проблем політичного лідерства існував ще з давніх часів, а в сучасному глобалізованому світі він навіть посилюється. Політичне лідерство є могутнім джерелом і рушійною силою політичного процесу. Потреба в політичному лідерстві лежить в сутності, природі самої людини та суспільства, є способом суспільної самоорганізації, упорядкування суспільно-політичного життя.

Особлива потреба і зацікавленість у політичних лідерах і лідерстві виникає в перехідні періоди, на етапах трансформації від однієї політичної системи до іншої, від авторитарних політичних режимів до демократичних, в умовах послаблення механізмів державно-політичного регулювання, лібералізації соціально-економічних відносин, переструктурування та модернізації суспільства, вироблення нових цінностей, в умовах незрілої політичної культури та свідомості. В цих умовах політичне лідерство часто стає тим інтегративним чинником, який сприяє збереженню цілісності суспільства, зорієнтовує його у напрямках розвитку, активізує процес державотворення, фактично легітимізує новий суспільно-політичний лад.

Для українського суспільства в умовах активізації політичної свідомості суспільства, підвищення інтересу до політичного життя, формування потужних політичних сил, становлення більш самостійних та плюралістичних засобів масової інформації – особливий інтерес становить питання ефективності діяльності політичних лідерів, їх професіоналізму, здатності з користю для суспільства виконувати покладені на них обов'язки.

Інтерес до вивчення політичного лідерства обумовлений також унікальністю історичних і соціокультурних умов реформування українського суспільства, своєрідністю національного портрета політичного лідера, специфікою його взаємовідносин з іншими суб'єктами політичного процесу. Розвиток політичного лідерства відбувається в умовах жорстокого протистояння політичних сил, поступового подолання суворого регламентування зв'язків, адміністрування й підпорядкування більш вільним, демократичним відносинам між суб'єктами та інститутами влади. Політичний лідер, який функціонує в межах нових політичних координат, крім тимчасових та ситуаційних труднощів прийняття рішень, починає все більше відчувати вплив суспільної думки, перепади психологічних настроїв широких соціальних верств, їх надії і потреби. Пристосування до цих незвичних для тоталітарної номенклатури механізмів корекції їх політичної поведінки і одночасно потреба збереження певності політичного курсу сприяють вироблен-

ню у політичних лідерів системи поглядів і якостей, які не були характерними для колишніх керівників.

Складна соціально-економічна ситуація, неінституалізованість деяких форм електорального контролю, групові інтереси та корисливість викликали могутню хвилю корупції, зловживань владою як в середовищі політичної еліти і лідерів, так і в їх оточенні, що неминуче відбивається на моральному обличчі лідерів.

Незважаючи на те, що питання політичного лідерства становлять значний інтерес для вітчизняних науковців та журналістів, існуючий науковий доробок оминає проблеми ефективності діяльності політичного лідера, зосереджуючись, переважно, на узагальненні зарубіжних теорій політичного лідерства, аналізі особистих рис політичного лідера, нарисах політичних портретів. У вітчизняній політологічній думці відсутня цілісна концепція об'єктивних і суб'єктивних чинників ефективності діяльності політичного лідера. Попередня надмірна ідеологізація радянської політичної науки, відрив від світової наукової думки обумовили в деякій мірі споглядальний характер досліджень політичного лідерства, не розрахований на практичне використання висновків і узагальнень.

Автори цього дослідження вважають актуальним аналіз основних чинників ефективності діяльності політичних лідерів, адже із процесом розвитку громадянського суспільства в Україні, зростанням ролі ЗМІ, посиленням громадського контролю за діяльністю політичних лідерів – останні починають все більше прислухатись і цікавитись думкою суспільства щодо практичних результатів їх діяльності, рейтингом довіри-недовіри до них. Визначення чинників ефективності діяльності має важливе значення для процесу відбору і формування політичних лідерів майбутнього нашої держави; оцінки суспільством відповідності тих чи інших лідерів вимогам часу, їх здатності реагувати на нові виклики, задовольняти інтереси громадськості, сприяти всебічному розвитку суспільства.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення основних чинників ефективності діяльності політичного лідера, зокрема, в умовах демократизації українського суспільства. Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких задач:

- визначити теоретичні та методологічні аспекти дослідження діяльності політичного лідера; проаналізувати й узагальнити наукові визначення, концепції політичного лідерства;
- проаналізувати ефективність діяльності політичного лідера як головну оціночну категорію такої діяльності;
- дослідити об'єктивні та суб'єктивні чинники ефективності діяльності політичного лідера, зокрема, в сучасній Україні;

- з'ясувати критерії ефективності діяльності політичного лідера;
- дослідити механізм та специфіку прийняття рішень політичним лідером з урахуванням їх оптимальності.

Об'єктом дослідження є діяльність політичного лідера.

Предметом дослідження є основні чинники ефективності діяльності політичного лідера.

Методи дослідження. Роботу виконано на засадах комплексного підходу до застосування наукових методів дослідження. При роботі над монографією автори спиралась на фундаментальні основи наукового аналізу – принципи об'єктивності, системності та цілісності, порівняльного аналізу, діалектичного методу, логіко-семантичного і соціального підходів.

Застосування логіко-семантичного підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату проблематики політичного лідерства.

Системний підхід дав змогу трактувати об'єкт і предмет дослідження як єдину цілісну систему з її структурними компонентами.

Історіософський, компаративістський та описовий методи використовувалися для аналізу теоретичних розробок, концепцій політичного лідерства зарубіжних і вітчизняних науковців.

Застосування діалектичного методу для дослідження ефективності діяльності політичного лідера дозволило визначити його вплив на політичні процеси, розвиток суспільства в цілому.

У відповідності з принципом об'єктивності були неупереджено проаналізовані наукові розробки як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Соціальний підхід дозволив проаналізувати особистий внесок політичного лідера у розвиток політичної системи суспільства в цілому.

Соціологічні методи дали можливість проаналізувати на основі емпіричних даних місце політичного лідера у сучасному суспільстві, визначити оцінку суспільством дій політичного лідера.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні комплексного аналізу основних чинників ефективності діяльності політичного лідера, зокрема, в умовах демократизації українського суспільства. У цьому контексті сформульовано такі основні результати цього дослідження, які характеризуються науковою новизною, розкривають базову концепцію монографічної роботи і виносяться на суд читача:

1. Узагальнено та виокремлено основні підходи до визначення політичного лідерства: лідерство як різновид влади, носієм якої виступає одна людина або політична група; лідерство як управлінський

статус, керівна посада; лідерство як вплив на інших людей; лідерство як особливий вид підприємництва; лідерство як символ спільності певної групи суспільства. Дано тлумачення поняття політичного лідера, під яким розуміється наділений реальною владою авторитетний член організації, групи, суспільства, формальний або неформальний вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах, здійснювати постійний, стійкий, легітимний вплив на суспільство чи його певну частину, котра добровільно віддає йому певні політико-владні повноваження.

2. Запропоновано авторський підхід у дослідженні діяльності політичного лідера, який визначає ефективність головною оціночною категорією такої діяльності. Ефективною є та діяльність політичного лідера, яка забезпечує досягнення поставленої мети при найменших витратах, створює можливості для всебічного розвитку суспільства.

3. Отримало подальший розвиток дослідження об'єктивних та суб'єктивних чинників ефективності діяльності політичного лідера. Показано, що важливу роль відіграють такі об'єктивні чинники, як: нагальні потреби й інтереси суспільства, електорату, еліти, оточення лідера; формальне становище лідера, легітимація його статусу; форма державного правління, політичний режим; політична і соціально-економічна ситуація в суспільстві; рівень та характеристики політичної свідомості і культури, розвиненість політичної системи. Серед суб'єктивних чинників, які безпосередньо визначаються індивідуальними рисами політичного лідера, автори вважають найбільш важливими такі: комунікативні й організаційні здібності, які включають вміння вести дискусію, спілкуватися з людьми, вміння сформувати команду і організувати її роботу; вміння акумулювати загальносуспільні цінності та інтереси; реалізм у здійсненні перетворень, розуміння об'єктивних складностей, спричинених політичними, соціально-економічними, історичними, культурними, ментальними умовами; здатність до інноваційної діяльності; вміння прогнозувати і прораховувати свої дії, далекоглядність; авторитет та довіра до політичного лідера; високі інтелектуальні та морально-психологічні риси.

4. Поглиблено дослідження критеріїв оцінки ефективності діяльності політичного лідера. Показано, що визначальним для критеріїв ефективності діяльності політичного лідера є процес прийняття оптимального рішення, яким є вчасно прийняте рішення, при якому мінімальними витратами людських, матеріальних та інших ресурсів, мінімальним ризиком досягнуто максимального запланованого результату, який задовольняє потреби і сприяє розвитку суспільства. Через систему управлінських рішень лідер здійснює свої функції як суб'єкт управління, саме в процесі прийняття рішення закладається можливість лідера відповідати тому чи іншому критерію ефективності, принести користь чи шкоду суспільству, досягти чи не досягти запланованого результату.

ваних результатів, завоювати чи втратити авторитет, заручитися підтримкою на наступні вибори чи втратити владу.

5. На новому теоретичному рівні проведено комплексне дослідження механізму та специфіки прийняття рішень політичним лідером з урахуванням їх оптимальності. Показано, що політичний лідер як суб'єкт політичного процесу, виконуючи функції управління суспільством, не лише впливає на процес прийняття рішень, але й виступає головним чинником самого процесу розробки і прийняття управлінських рішень. Оптимальність рішення вимагає максимально якісного виконання всіх етапів процесу його підготовки та розробки, серед яких особливе місце займають: забезпечення умов організаційного характеру, в яких відбувається прийняття рішення; аналіз потреб й інтересів, які спричиняють необхідність появи рішення; оцінка характеру проблем, які треба вирішити, а також можливостей їх вирішення; вибір альтернатив, оцінка витрат, обґрунтування ризику, своєчасність прийняття рішення; забезпечення дотримання всіх процедур прийняття і виконання рішення, контролю за його виконанням.

6. Уточнено коло основних проблем, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності діяльності політичних лідерів в Україні, а саме: спільними зусиллями представників різних політичних сил, науковців, громадськості чітко визначити національні інтереси України; створити потужні партії європейського типу, лідери яких відчуватимуть відповідальність перед рядовими членами і виборцями; сприяти появі загальнонаціональних лідерів, які будуть поділяти цінності, притаманні більшості населення; надати політичному лідерству системного професійного характеру; подолати розрив між політичними елітами, лідерами і суспільними групами, інтереси яких вони представляють.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати дають можливість розширити теоретичні основи дослідження діяльності лідера з точки зору її ефективності. Практичне застосування отримані в роботі результати можуть знайти у прикладній політології, при використанні політичних технологій, проведенні соціологічних досліджень діяльності політичних лідерів, їх ролі у перехідні періоди, впливу політичних рішень на стабілізацію політичної системи. Матеріали монографії можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці курсів навчальних дисциплін для студентів та аспірантів за спеціальністю політологія; при написанні методичної літератури, відповідних розділів підручників для вищих навчальних закладів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Історію творять люди, але спонукальні мотиви їхньої діяльності та прагнення мають свої причини і лежать вони в матеріальній та духовній сфері життя суспільства.

Складність співвідношення суб'єкта та об'єкта у суспільному розвитку дає можливість для ідеологічних спекуляцій. В реальному житті діють особи, які є носіями свідомості та свободи, вони ставлять перед собою мету та борються за її здійснення. Ця обставина в певних умовах стає головною рушійною силою історичного процесу, а історія – здійсненням ідей, носіями яких є визначні особистості.

Політичне лідерство іманентне сутності людини, притаманне усім людським спільнотам, воно є формою організації життя людей, дієвим засобом розв'язання нагальних проблем. Вже на перших етапах суспільного буття, без формування та взаємодії тих чи інших моделей групового проживання, існування і розвиток людського роду були б просто неможливі. А це, в свою чергу, обумовлювало вибір певного порядку суспільного життя, де провідну роль відігравали більш досвідчені, розумні, сильні, більш «людяні», нарешті, люди. Вони отримували визнання, довіру, авторитет серед своїх одноплемінників, ставали лідерами. По мірі розвитку соціальних відносин відбувалась еволюція лідерства, ускладнювалась ієрархія, збільшувались відповідні зв'язки і відношення, зростала кількість нагальних для вирішення питань. Змінилось саме поняття «лідерство».

Здійснювати теоретико-методологічне дослідження політичного лідерства доцільно, виходячи з аналізу таких аспектів: концептуального визначення поняття, феномену політичного лідерства, політичного лідера, аналізу існуючих теорій політичного лідерства та політичних еліт; функцій політичного лідера; типології політичного лідерства; стилю управління, процесу прийняття управлінського рішення як одного з основних критеріїв ефективності діяльності політичного лідера; виявлення особистих рис політичного лідера.

Проводячи теоретичне дослідження політичного лідерства, варто мати на увазі багатогранність і комплексність цього феномену, адже не можна аналізувати окремо взятого політичного лідера та його діяльність. Треба пам'ятати, що політичний лідер і його діяльність завжди залежать від конститuentів, які впливають на діяльність політичного лідера – його оточення та послідовники, середовища, в якому він здійснює свою діяльність і яке на нього впливає, статус лідера, значимість політичних завдань і програмних положень, з якими він виступає у певний період, ресурси або засоби, якими він володіє тощо.

Виникнення і доволі широке використання категорій «політичний лідер» і «політичне лідерство» говорять нам про появу певного феномену в дійсному історичному процесі, що фіксується цими поняттями.

Слово «лідер» взято з англійської мови і в своїй основі означає «провідний», «той, що показує шлях». В той же час воно має значення «керівник політичної партії, суспільної організації», а також «провідний актор» і «товар, який продається за низькими цінами для притягнення покупців»[5, с. 138].

В англійській мові синонімами слова «лідер» є слова «керівник», «голова», «ватажок», «командир», «директор», «шеф», «управляючий». Звідси певна невизначеність категорії «лідер» дозволила з'явитись терміну і поняттю «політичний лідер». Відбулося розширення цього поняття: воно включає в себе керівництво, командування, головування, ведення за собою, управління, виконання головної ролі, здійснення тиску, зверхність. Є необхідним уточнити поняття «політичне лідерство». Далеко не кожний правитель і керівник є лідером у повному розумінні цього слова. Важливо відмітити суттєві ознаки цього поняття. До числа таких, з одного боку, належать: здатність бути першим, головуючим, вести за собою, керувати, «бачити мету». З іншого боку, – це наявні можливості для того, щоб реалізувати такі здібності та цілі (ідеї, мету).

Починаючи з античності, мислителі зосереджувалися на дослідженні тих людей, що керували та управляли іншими: пророках, королях, воєначальниках. Видатний мислитель Середньовіччя Н. Макіавеллі вважав, що політичний лідер – це правитель, який об'єднує і представляє все суспільство і використовує будь-які засоби для підтримання суспільного порядку і збереження свого панування. Лідер, біологічний тип людини, надлюдина, не обмежена нормами моралі, політичними цінностями – таким уявляв лідера Ф. Ніцше [164, с. 5].

Але на сьогоднішній день ці погляди зазнали перегляду. Політичний лідер виступає як об'єкт наукових досліджень. Висувається концепція компаративного (порівняльного) аналізу феномену політичного лідерства [60, с. 176]. Д. Растоу таким чином охарактеризував цей підхід: «Систематичне та порівняльне вивчення процесу лідерства дозволить зберегти тривалу дискусію між тими, хто розглядає лідерство... в основному як індивідуальний атрибут або характерну рису, і тими, хто віддає перевагу розглядати його детермінованими ситуаціями також, як і більш стару суперечку про історичний вплив великих осіб» [205, с. 24].

Неодноразово робились спроби визначити поняття політичний лідер, виявити напрямки вивчення феномену політичного лідера. Але,

фокусуючи увагу на особі самого лідера, не можна випускати зі сфери дослідження його оточення; займаючись проблемою поведінки, не можна втрачати інтерес до ролі інституційних структур, до яких «вписані» ці ролі; при вивченні характерних рис лідера не можна випускати з поля зору проблеми, пов'язані з їх цілями та результатами.

Ми вважаємо, що для подальшого розкриття теми, насамперед, необхідно зробити спробу розглянути та проаналізувати саме поняття «політичний лідер». Для того, щоб визначити ефективність діяльності лідера, необхідно з'ясувати, кого ми вважаємо політичним лідером. Як було сказано вище, саме поняття має багато визначень.

Наприклад, П. Волобуєв вважає, що «політичний лідер» – це, насамперед, найвидатніша особа, що має тверді переконання, принципи, якщо до вподоби, концепцію розвитку держави, яка спроможна відстоювати свої ідеї в відкритій полеміці та боротьбі, що готова у випадку невдачі піти у відставку, зберігаючи при цьому своє «обличчя» та загальнонаціональну свідомість [60, с. 74]."

Проте, як показує практика, далеко не кожний політичний лідер є визначною особистістю. Для того, щоб діяльність лідера була ефективною – не достатньо бути переконаним в своїй правоті, вміти її відстоювати. Треба створювати умови для реалізації своєї концепції, потрібна програма діяльності, бо сучасна політика це боротьба між політичними програмами, а не лідерами.

У московському соціологічному словнику лідер визначається як авторитетний член організації або малої групи, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати суттєву роль у соціальних процесах і ситуаціях [173, с. 159].

На нашу думку, таке визначення не є повним, бо не враховує, що діяльність лідера може відіграти більш суттєву роль у випадку приходу його до влади, і рішення, які будуть прийняті на певному етапі його діяльності, можуть бути неоднозначними. Та головне, чим це визначення нас не задовольняє: воно не дає змоги виявити ефективність діяльності лідера.

Більш вдалим ми вважаємо визначення В. Пугачова, який відзначає, що політичний лідер – (від англ. leader, голова, керівник) – формальний або неформальний лідер (ватажок) держави, політичної групи (угруповань) або суспільної організації, руху (масового, елітарного); провідна особа політичного процесу, яка здійснює функцію об'єднання соціальних сил, яка направляє діяльність державних або суспільних інститутів, політичних рухів, особа, що визначає особливості курсу на реформу або революційні перетворення [162, с. 10].

Київський політологічний словник визначає політичного лідера як авторитетного члена організації, групи, суспільства загалом, особи-

стий вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях, це володар, який використовує будь-які засоби для наведення громадського порядку й збереження свого панування [159, с. 436].

«Лідерство – це взагалі щось більше, ніж аналіз ситуації та прийняття рішень, воно включає також здійснення тиску на розум та енергію тих людей, яким треба буде зіграти свою роль у реалізації дій» [42, с. 22] – вважає Ж. Блондель.

Політичний енциклопедичний словник визначає «лідерство політичне» (від англ. leader – ведучий, керівник) як «процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи його певну частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав» [158, с. 309]. В даному визначенні є той важливий момент, який дає можливість розглянути ефективність діяльності політичного лідера. Мається на увазі – легітимність діяльності, яка є важливою для прийняття рішень, про що мова піде далі.

Один з провідних вітчизняних дослідників проблематики політичного лідерства А. Пахарев визначає політичне лідерство як взаємозв'язок, взаємодію та взаємовплив основних його елементів: лідер, послідовники, середовище, завдання. Лідерство – це не тільки набір неординарних якостей і здібностей лідера, а й особливий вид міжособистісних взаємин, і його вплив є цілеспрямованим і передбачуваним, характеризується тривалістю часу та динамічністю [149, с. 7]. Ми вважаємо таке визначення вдалим, адже воно є системним і підкреслює комплексний характер категорії політичне лідерство.

Деякі дослідники ототожнюють лідера та керівника. Одні доводять, що лідером не можна стати, не будучи ефективним керівником, та навпаки. Інші відділяють лідера від керівника. Для них керування визначається як набір дій, заснованих на використанні заздалегідь завчених технік та засобів, в той час, як лідерство виникає із процесів впливу та влади. На думку Х. Мінцберга, лідерство є однією із ролей керівника. А. Залезник вважає, що лідери і керівники різняться з точки зору їх особистих властивостей, відношення до цілей організації, уявлень про роботу, відношень з іншими та уявлень про себе самого. Але якщо організації зацікавлені в лідерах, то вони можуть формувати їх так само, як зараз формують керівників. А. Пахарев вважає, що керівництво найчастіше пов'язане з управлінням конкретною політичною організацією або конкретним політичним процесом, а політичне лідерство може здійснюватись і поза такими ситуаціями [149, с. 7].

Якщо у слов'янських мовах частіше вживається слово «керівник», то в англійській – «лідер», тож саме слову «керівник». Різниця

між поняттями у тому, що лідер висувається завжди «знизу-догори». Керівник – навпаки: «згори-донизу» [2, с. 13].

У радянській літературі, коли писали про лідерів, мали на увазі насамперед психологічні відносини, які виникають у групі, де ієрархія формувалася згори-донизу, тобто йшлося про панування і підпорядкування: категорію «керівництво» розглядали з точки зору організації діяльності групи, керування нею. Б. Паригін вважав, що лідер реалізує міжособистісні стосунки в групі, точніше, їх регулює, керівник натомість регулює офіційні відносини групи, як певної організації. Лідерство виникає стихійно, керівництво – ні, бо воно поставлене в певні рамки, норми, воно стабільніше й надійніше. Тому, вважав Б. Паригін, масштаби діяльності лідера – регіон, а масштаби діяльності керівника – соціально-політична система, тобто керівники – це формальні суб'єкти державних політичних рішень [106, с. 132].

Західна ж політична наука, як правило, розглядала лідера як формального керівника. Керівник – це особа, яка має право спрямовувати діяльність певних людських спільнот (угруповань), приймати певні управлінські рішення і здійснювати відповідну організаційну та контрольну діяльність щодо реалізації цілей і функцій управління.

Реальна влада керівника – його можливість впливати на соціальні процеси і на людей, як суб'єктів соціально-політичного процесу, може мати та має два головних джерела: формально-правовий статус керівника та завойований суспільний авторитет.

Як суб'єкт державного управління керівник набуває право розпоряджатися, затверджувати у межах своєї компетенції нормативні та підзаконні акти. В разі необхідності може використати як засіб державний примус.

Якщо говорити про основні функції керівника, то вони можуть бути класифіковані у залежності від різних критеріїв. Так, якщо за основу класифікації береться управлінський цикл і його реалізація, то можливо було б вказати на певні обов'язки керівника, які пов'язані з формуванням мети, збиранням і обробкою інформації, прийняттям управлінських рішень, порівнянням альтернатив і варіантів, організацією виконання рішень, аналізом коефіцієнта користі реалізованих рішень.

Американська асоціація з управління визначає у діяльності керівника такі вісім головних функцій: планування, організація досягнення мети, ідентифікація проблеми, прийняття рішень, делегування відповідальності та повноважень, контроль за виконанням, мотивування.

Отже, розробка і проголошення цілей, адекватність об'єктивним соціальним потребам, прийняття рішень складають основний зміст специфічно-керівної функції керівника.

Всякий керівник є одночасно і виконавцем. Від нього очікують виконання певних дій та завдань, пов'язаних з функціонуванням системи управління.

Управлінсько-розпоряджувальна функція керівника знаходить свою реалізацію у його правах та обов'язках приймати рішення, давати вказівки, оперативно втручатися у процес прийняття рішень. Таким чином, ціль трансформується у конкретну директиву для діяльності, робиться крок вперед у вирішенні завдання приведення системи із неоптимального до оптимального стану. Управлінсько-розпоряджувальна функція має загальний характер. Так, органи державної влади не можуть, в силу специфіки своєї діяльності, функціонувати без її широкого використання.

Сутність організаційної функції полягає в тому, що керівник, з моменту формування мети для даної соціальної дії, видає відповідні розпорядження, чим об'єднує у певну систему дій людей, зв'язує зусилля окремих індивідів з зусиллями групи, організовує конкретний вид діяльності так, щоб досяглася мета.

Чим більша і складніша така система, тим пильніше слід підбирати керівників. На керуючу (управлінську) роботу треба висувати людей, які володіють певними якостями, зокрема:

- 1) мають здатність генерувати нові ідеї;
- 2) здатні аналізувати систему та її зв'язки зсередини;
- 3) вміють трансформувати наукові положення, інформаційні дані і практичний досвід у ефективні управлінські рішення;
- 4) мають організаційні здібності;
- 5) знають психологію людей і вміють працювати з ними.

Як ми бачимо, між керівником і лідером є відмінність. Керівник – це посадова особа, яка має певну владу та використовує її тією чи іншою мірою. Лідер має владу тільки в тому випадку, якщо одержить перемогу на виборах (мається на увазі одержання державної влади). Якщо для лідера авторитет є необхідним для того, щоб розпочати свою кар'єру, то для керівника авторитет може стати необхідним вже у процесі його діяльності як посадової особи.

Ч. Холломан операціонально розмежовує управлінське керівництво і лідерство. Перше характеризується відносинами влади, в той час як друге розглядається з точки зору особистісного впливу. Керівництво зберігається системою директив, тоді як лідерство опирається на лінійні групи та залежить від того, приймає чи ні група призначеного керівника (лідера). Ч. Холломан наполягає на розмежуванні між самим індивідом та займаною ним позицією [198, с. 25].

Таким чином, можна сказати, що лідер, який володіє державною владою, певною мірою виконує функції керівника. Або, якщо казати

іншими словами, лідерство – це не тільки діяльність у сфері «чистої політики», але і діяльність у державних структурах, де йому будуть потрібні певні якості керівника.

Принципово важливим є питання про роль і місце лідера в системі політичних відносин. На нашу думку, політичний лідер є одночасно і суб'єктом, і об'єктом політичного процесу. Суб'єкт тому, що має надзвичайні властивості та в результаті добровільного вибору людьми, стає попереду тих чи інших соціально-політичних рухів з метою реалізації інтересів спільнот, які його висунули. Заради цього успішно діючий лідер наділяється владними повноваженнями, тобто правом концентрувати, направляти зусилля, волю, інтелект людей, а також оперувати матеріальними, фінансовими цінностями. Політика ніколи не робилась за відсутності політичних лідерів.

Деякі дослідники ототожнюють вождя і лідера. Така трактовка характерна, в першу чергу, для марксизму. Відповідно до поглядів В. Леніна, маси діляться на класи, класами керують політичні партії, партії управляються більш чи менш стійкими групами найавторитетніших, найвпливовіших осіб, яких обирають на відповідальні посади і називають вождями [164, с. 5].

Але вождизм, як явище, з'являється ситуативно, коли людський натовп не може чітко зрозуміти свої цілі та завдання. Серед цієї неорганізованої маси з'являється людина, яка за даних обставин може визначити цілі і завдання. І натовп, заімпнотизований його словами та діями, гарячим запалом, прямує до своєї мети. Коли мета досягнута, або за певних причин не може бути досягнута, маса розколюється на менші групи, та, врешті-решт, розпадається. Якщо маса досягла мети, то вождь їй більше не потрібний, він вже виконав свою роль. А якщо мета не досягнута, або вождь не виконав обіцянки – він їй теж потрібен, і вона шукає іншого.

У той же час політичне лідерство носить, насамперед, усталений характер. Стати лідером, у повному розумінні цього слова, не так просто, для цього необхідно витратити доволі багато часу і зусиль. Суспільство – не натовп, і, якщо завдання не носить глибокий та загальний характер, суспільство просто не визнає особу лідером і не піде за ним. Авторитет створюється щоденними зусиллями зі сторони лідера та його організації. Врешті-решт вождь, хоч і має бажання отримати владу, а інколи і має можливість володіти нею, але лише на короткий строк. Лідер бажає влади на тривалий час і на державному рівні. «Якщо вождизм заснований на особистій відданості персоні... то лідерство – на легітимних регуляторах діяльності політика» [60, с. 646].

Таким чином, можна зробити висновок, що такі поняття як «вождь» і «лідер» не є тотожними. Адже вождизм – це явище стихійне

(у певному розумінні), тимчасове. Лідерство – це складне, багаторівневе явище, що спирається на легітимний характер своєї діяльності.

«Політичним лідером є особа, що має постійний пріоритетний вплив на те чи інше політичне об'єднання або на все суспільство завдяки своїй участі у політиці» – таке визначення політичного лідера дає київський посібник з політології [160, с. 147]. Треба відзначити, що це визначення вказує на постійний зв'язок з керівним місцем у суспільній ієрархії, з володінням управлінським статусом, владою.

Суттєвим аспектом теоретико-методологічного дослідження політичного лідерства є визначення функцій лідера. Політична наука виділяє такі функції політичного лідера:

- інтегративна (узгодження й об'єднання спільних ідей, цінностей та ідеалів);
- орієнтаційна (вироблення політичного курсу й програми діяльності);
- інструменталістська (проведення політичного курсу й вироблення механізму, прийняття оптимальних політичних рішень);
- мобілізаційна (проявляється в умовах глибоких перетворень у суспільстві);
- соціального арбітражу й патронажу (в умовах надмірного застосування й сваволі чиновників);
- комунікація влади і мас, запобігання відчуженню громадян від політичного керівництва;
- ініціювання оновлення, генерування ідей, соціальної енергії;
- легітимації політичного порядку.

Оригінальне тлумачення функцій сучасного політичного лідера запропонував англійський політолог Д. Томпсон яке полягає у: 1) створенні політичної коаліції на основі вміння переконувати й вести переговори; 2) визначенні програми дій і формуванні політики; 3) здатності викликати оптимізм та ентузіазм; 4) формуванні й підтриманні власного іміджу; 5) доборі й вихованні ефективного управлінського персоналу; 6) збиранні й умілому використанні інформації; 7) своєчасному вирішенні наболілих проблем суспільства [150, с. 25 – 26].

Здійснення лідером своїх функцій залежить від ряду умов та факторів, як, наприклад, підтримка політичної організації та однодумців, які висунули політичного лідера; висвітлення діяльності лідера засобами масової інформації, які формують громадську думку; наявність висококваліфікованого і активної діючого кола однодумців, які утворюють політичну команду; внутрішня і зовнішня ситуація, що оточує лідера.

Узагальнюючи різні підходи до визначення політичного лідерства, А. Пахарев виокремлює такі підходи:

— лідерство як різновид влади, носієм якої виступає не більшість, а одна людина або політична група;

— лідерство як управлінський статус, керівна посада, пов'язана із прийняттям важливих політичних рішень;

— лідерство як вплив на інших людей, що передбачає: 1) постійний і стійкий вплив (до лідерів не можна зараховувати людей, що зробили разовий вплив на політичний процес); 2) керівний вплив лідера повинен здійснюватися на політичну структуру (групу, партію, рух) з подальшим поширенням на все суспільство або його більшість; 3) політичного лідера відрізняє від інших явна інтелектуальна, організаторська і вольова перевага; 4) вплив лідера формується не силою, а авторитетом або визнанням правомірності керівництва;

— лідерство як особливий вид підприємництва на специфічному ринку, на якому політики в конкурентній боротьбі обмінюють свої політичні програми й запропоновані шляхи їх реалізації на владні посади;

— лідерство як символ спільності та зразок політичної поведінки певної групи, партії, руху, політичної еліти, що відображають інтереси й сподівання широких народних мас або більшості суспільства.

Отже, можна зробити такі узагальнення: 1) лідерство є тісним взаємозв'язком, взаємодією і взаємовпливом складових (лідер, послідовники, середовище, завдання); 2) лідерство не обмежується набором неординарних якостей і здатностей лідера, а є особливим видом міжособистісних відносин; 3) лідерство пов'язане з роллю, яку виконує особистість у певній політичній системі; 4) процес лідерства тривалий у часі й динамічний [150, с. 24].

В останні роки інтерес дослідників до проблеми політичного лідерства значно зріс. Проте, аналіз наявних наукових досліджень засвідчує, що кожна із існуючих теорій лідерства стосується або тільки одного з його факторів, або ж принципово різних між собою явищ. А це, зрозуміло, унеможливорює створення універсальної теорії лідерства, робить доцільним звуження об'єкта дослідження. Таким чином, лідерство розглядається лише як один з типів ієрархічно-структурованої соціальної взаємодії індивідів.

В цілому, на формування сучасного знання про політичне лідерство значною мірою вплинули роботи, які складають класику суспільно-політичної думки. Практично немає жодного видатного історика, філософа, соціолога або політолога, який би не звертався до цієї проблематики. Ще Платон і Аристотель аналізували представників аристократії, які, завдяки своїм воєнним перемогам, змогли зайняти найвищу шаблину у місті-державі.

Історичні портрети лідерів були створені Плутархом, Світонієм, Тацитом, Тітом Лівієм та іншими мислителями давніх часів, які бачили в національних героях, монархах і полководцях єдиних творців історії. Оригінальні теорії та ідеї політичного лідерства були запропоновані такими науковцями, як Р. Арон, Б. Басс, Ж. Блондель, Є. Богардус, Е. де Боно, Л. Боуден, Дж. Браун, Ф. Гальтон, М. Герман, А. Голднер, Т. Гордон, Ю. Дженнінгс, К. Джібб, Л. Картер, У. Коулі, С. Кулі, Г. Ласуелл, А. Лоутон, Е. Мамфорд, Е. Мансон, Р. Міллс, Б. Мур, Т. Парсонс, Р. Стогділл, О. Тоффлер, Дж. Хемфілл, М. Херманн, К. Ходжкінсон та інші.

Суттєвий внесок у подальший розвиток проблематики політичного лідерства в українській політологічній думці внесли елітарні концепції Д. Донцова і В. Липинського, політичні погляди В. Винниченка, Г. Грабянки, М. Грушевського, М. Драгоманова, Ю. Немирича, П. Орлика, Г. Сковороди, І. Франка.

Серед російських та українських дослідників сучасного періоду варто відзначити праці Г. Ашина, Ф. Бурлацького, П. Волобуєва, О. Галкіна, О. Панаріна, В. Пугачова; А. Андрущенко, О. Бабкіної, Д. Видріна, М. Головатого, В. Горбатенка, Б. Кухти, М. Михальченка, А. Пахарева, Г. Почепцова, Ф. Рудича, Н. Теплоухової та інших.

До кінця XIX – початку XX століть теорії лідерства як такої та політичного лідерства, зокрема, сформовано не було. Щоб проблема політичного лідерства конституювалась в самостійний розділ знання були необхідні розробки Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, М. Вебера, Р. Михельса, К. Кембела та цілого ряду інших дослідників. В чималій мірі цьому сприяло поширення на американському континенті на початку 30-х років XX століття ідей італійської школи політичної соціології, представниками якої (Г. Моска, В. Парето) було однозначно поставлене запитання про суб'єктів політичної влади – еліту й лідерів.

Розглянемо основні теорії лідерства. До числа найбільш відомих відноситься так звана «теорія рис». Прихильники цієї теорії прагнуть пояснити природу лідерства, як чисто соціально-психологічний феномен. Тому лідером вони називають людину, якій властиві сукупності певних психологічних рис. Так, американський дослідник Є. Богардус перелічує якості, якими повинен володіти політичний лідер: здатність концептуально мислити, приймати рішення, перевіряти їх виконання, передбачати їх наслідки, привертати до себе увагу, мати почуття гумору, такту і т. п. Лідера формують і виділяють з оточуючих людей «енергія, розум, характер.» «Переважаюча інтелектуальна обдарованість, – пише Є. Богардус, – забезпечує особистості значне положення, яке раніше чи пізніше приводить до лідерства»[50, с. 165].

Але прихильники «теорії рис», проводячи дослідження, зіштовхнулися з рядом проблем. Коли американський політолог К. Берд узагальнив дані більше 20 досліджень, проведених у цій галузі, він нарахував 79 рис, які повинен мати лідер, але 65 з них згадувались лише по одному разу, і лише 22 риси – по три рази. Багато наведених рис були взаємовиключними. Інший американський політолог Р. Стогділл, узагальнив дані 124 досліджень лідерства і зіштовхнувся ще з більш широким діапазоном думок, що змусило його узяти під сумнів саму теорію. Справа у тому, що не залишилося жодної риси лідера, з якою б були згодні автори. Об'єктом суперечки були навіть такі з них, які, на перший погляд, є необхідними рисами для лідера – сила волі, розум, принциповість і т. п. Деякі дослідники писали, що вольові та принципові люди, які можуть протистояти масовим настроям та забобонам, перетворюються у вигнанців суспільства, а лідерами стають ті, хто йде на повідку у групових сподівань, поступається бажанням більшості. Інші прихильники цієї теорії гадали, що більшою мірою лідерами стають не ті, хто мислить, а ті, хто діє. При цьому, вони наділені малою проникливістю, оскільки вона приводить до сумнівів і бездіяльності. Висловлювались думки, що лідери взагалі рекрутуються з нервових, збудливих, напівбожевільних людей [50, с. 165 – 166].

На своїй ранній стадії розвитку теорія рис викликала справедливу критику [24, с. 45 – 48]. Однак, невдовзі під теорію рис було підведено серйозну методологічну та експериментальну базу, що значно розвинуло і трансформувало сам підхід. Дослідження, що спрямовувались на експериментальне доведення наявності специфічних класів лідерських рис, спиралися на досягнення експериментальної психології, психометрії і застосовували різні методи та методики дослідження, такі як: спостереження за поведінкою лідерів в експериментальних ситуаціях групової взаємодії, оцінки поведінки лідерів експертами, тестування лідерів, аналіз біографічних та історичних даних.

Модифікована теорія рис, яка збагатилася досягненнями і методами суміжних наук, виявилася здатною запропонувати серйозні емпіричні докази на користь точки зору, що лідери справді мають особистісні характеристики, які вигідно вирізняють їх серед інших.

Різні соціальні епохи, класи і соціальні групи потребують лідерів, які володіють різними якостями, а отже риси, якими повинен бути наділений політичний лідер, необхідно розглядати відповідно до соціальних умов. У цьому випадку риси, які необхідні політичному лідеру, знаходяться у прямій залежності від конкретних соціальних відносин. Таким чином, виходячи з цієї теорії, можна сказати, що політичний лідер повинен мати такі властивості і якості, які потребує від нього соціальне середовище, ситуація та його електорат.

Особа, яка стає лідером (у відповідності з потребами групи, яку він представляє), повинна мати певні соціально-забезпечені риси, що формуються у процесі взаємодії її з іншими людьми. Але при цьому не можна розглядати особу у статиці. Вже те, що особа стає лідером, приймає на себе відповідальність, само по собі приводить до певних перемін у її поведінці, до змін певних особистих якостей.

Прихильники теорії «функції ситуації», виходять з того, що ті чи інші риси лідера варіюються залежно від ситуації, тим самим заперечуючи теорію рис. «Ситуаційний підхід до лідерства, – відзначає американський політолог А. Голднер, – не заперечує, що особисті якості відіграють важливу роль, однак, у одній ситуації одна людина може стати лідером, а в іншій – ні» [50, с. 166].

Інший представник цієї теорії – соціолог і філософ Е. Фромм, досліджуючи проблему лідерства, заснованого на ситуаційному підході, зробив висновок, що у сучасному світі лідером частіше виступає безпринципна людина, яка є лише «функцією ситуації», свого роду флюгером, який діє за обставинами. Це людина з «ринковою орієнтацією», ставиться до себе, як до товару, який необхідно продати якнайдорожче, тому і виробляє у собі ті якості, що відповідають кон'юнктурі або «ситуаційному попиту». Це спритний пристосуванець, конформіст, який дбає, насамперед, про свою кар'єру.

Варто сказати, що майже одночасно з визначенням положень ситуаційного підходу почалися спроби його модифікації, які полягали у поєднанні ситуаційного підходу з аналізом особистісних елементів лідерства. Так, Е. Хартлі припустив, що, якщо людина стала лідером в одній ситуації, то вона може стати лідером і в іншій ситуації, але цьому мають сприяти:

- 1) набуття лідером авторитету після минулих успішних дій;
- 2) стереотипне сприйняття послідовниками лідера як «лідера взагалі»;
- 3) наявність у людини, визнаної лідером, мотивації до досягнення цієї позиції [80, с. 36].

Роберт С. Таккер, один з представників ситуаційного підходу, у своїй роботі «Політична культура і лідерство Радянської Росії. Від Леніна до Горбачова», вважає, що потреба у лідерстві настає тільки у випадку, «коли ситуація, в яку за обставинами зятягнуті великі групи людей, потребує оцінки» [179, с. 83].

Діяльність лідерів Р. Таккер підрозділяє на три взаємопов'язаних шаблони: 1) функція оцінки; 2) розробка лінії поведінки, щоб здійснити дії для розв'язання проблеми; 3) мобілізуюча функція. «Таким чином, можна сказати, що лідери оцінюють ситуації, формулюють політику і впроваджують її в життя» [179, с. 83].

Шановний читачу!

Умови придбання надрукованих примірників монографії наведені на сайті видавництва <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-307-2>

Уважаемый читатель!

Условия приобретения печатных экземпляров монографии приведены на сайте издательства <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-307-2>

Dear reader!

You may order this monograph at the Web page <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-307-2>

Наукове видання

**Корнієнко Валерій Олександрович
Похило Ірина Данилівна**

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА:
КРИТЕРІЇ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Монографія

Редактор С. Малішевська
Оригінал-макет підготовлено І. Похило

Підписано до друку 17.07.2009 р.
Формат 29,7×42 ¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 9,2.
Наклад 100 прим. Зам. № 2009-113

Вінницький національний технічний університет,
видавництво «УНІВЕРСУМ-Вінниця»
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел. (0432) 59-85-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел. (0432) 59-81-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.